

Üsküdar Kütüphaneleri

Nimet BAYRAKTAR

Tarihî devirlerde Anadolu'da ve İstanbul'da Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar zamanında kurulan kütüphaneler hep vakıf suretiyle kurulmuştur. Bu kütüphaneler, başta devrin sultanı veya padişahı olmak üzere hanım sultanlar, sadrazamlar, vezirler, şeyhülislâmlar ile diğer devlet ve ilim adamları gibi çeşitli kişiler tarafından kurulmuştur.

Bu tarihî kütüphaneler, zamanla yer ve muhteva bakımından değişikliklere uğradığı gibi, bazı idare ve isim değişikliklerine de uğramaktadır. Kütüphanelerin geçmiş yıllardaki durumuna bir göz atacak olursak, vaktiyle Evkaf Nezâreti'ne bağlı iken daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na ve bugün de Kültür bakanlığı'na bağlanmış olduklarını görmekteyiz. Diğer taraftan bir kısmının kütüphane olarak inşa edilen binalarda, bir kısmının da çeşitli cami, mescid, medrese, tekke, türbe ve dersanelerin kitap odalarında veya dolaplarında kurulmuş olduklarını öğrenmekteyiz. Bunlardan bilhassa ikinci durumda olanlar zamanla yer değiştirerek, vâkıflarının adını korumak suretiyle, müstakil binası olan veya sonradan bu amaç ile kurulan kütüphanelerde toplanmıştır.

Üsküdar'da Hacı Selim Ağa, Vefatla Atif

Efendi, Eyüp'de Hüsrev Paşa, Çarşamba'da Murat Molla, Koca Mustafa Paşa'da Hekimoğlu Ali Paşa, Lâleli'de Ragıp Paşa ve Divanyolu'nda Köprülü Kütüphaneleri, İstanbul'da Kütüphane olarak inşa edilmiş müstakil binaları olan kütüphanelerdir.

Süleymaniye, Bayezit ve Millet Kütüphaneleri ise, binaları sonradan kütüphane haline getirilen ve

bugün çeşitli yerlerden nakledilmiş bir çok koleksiyonu içinde toplayan kütüphanelerdir⁽¹⁾.

İstanbul'un eski ve tarihi bir bölgesi olan Üsküdar'da da bazı kütüphaneler tesis edilmiştir. Bunlar kuruluş sırasıyla *Nurbânu Valide Sultan*, *Yakup Ağa*, *Gülnûş Valide Sultan*, *Kemankeş Emir Hoca*, *Hacı Selim Ağa*, *Efgâni Ali Haydar Efendi*, *Pertev Paşa* ve *Hüdayi Aziz Mahmut Efendi* Kütüphaneleridir.

3 Mart 1340 (16 Mart 1924) tarih ve 340 sayılı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile, bu tarihe kadar, Evkâf Nezâreti'ne bağlı olan kütüphaneler Maarif Nezâreti (Milli Eğitim Bakanlığı)'ne devredilmiştir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması (30 Kasım 1925) üzerine de yukarıda sayılanlardan Pertev Paşa Kütüphanesi⁽²⁾ dışındakiler Üsküdar'ın merkezi bir yerinde bulunan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde toplanmıştır.

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Üsküdar Kütüphaneleri içinde müstakil binaya sahip tek kütüphanedir. Diğerleri ileride ayrı ayrı görüleceği gibi cami kitap dolaplarında, dersane ve tekkelerde kurulmuştur:

- (1) Muzaffer Gökman. Bayezit Umumi Kütüphanesi. İstanbul 1956.
Halit Dener. Süleymaniye Umumi Kütüphanesi. İstanbul 1957.
- (2) 1906 yılında Üsküdar'da Selimiye tekkesinde kurulan "Pertev Paşa Kütüphanesi" 1916'da Fatih'teki Millet Kütüphanesi'ne, 1963 yılında da Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne son devirde vakfedilerek vâkıflarının adıyla ayrı birer bölüm olarak korunan *Haşim Paşa*, *Hüseyin Kâzım Bey*, *İhsan Mahvi Bey* Kütüphaneleri de bu kütüphanedeki koleksiyonlar yanında yer almıştı.

Hacı Selim Ağa'nın vakfettiği 1299 kitabı için yaptırmış olduğu kütüphanesinin mevcudu, burada toplanan çeşitli koleksiyonlar ve gelen yeni yayınlarla onbeş bine yaklaşmıştı. Gerek bu kütüphanedeki yer darlığı, gerek çevrenin başka bir kütüphaneye olan ihtiyacı düşünülerek, Üsküdar'da ikinci bir kütüphane açılmıştır. Bu kütüphane, İstanbul'un fethinin 500. yıldönümünde (29 Mayıs 1953) halkın hizmetine açılan Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'dir.

Yeni harfli eserlerin Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'ne nakledilmesiyle, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki yer darlığı bir dereceye kadar önlenmiş oldu ve bu kütüphane, bundan sonra bir yazma eserler kütüphanesi haline geldi. Böylece Üsküdar 1953 yılındanberi biri eski, diğeri yeni harfli eserlere ait iki kütüphane binasına sahip olmuştur.

Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'nin kitaplarının, ne içinde bulunduğu medrese ve ne de bu tarihî binanın vâkıfı Şemsi Paşa ile ilgisi vardır. Ancak, büyük Mimar Sinan'ın eseri olan bu tarihî abide ile Şemsi Paşa ve burada kurulan kütüphane hakkında da kısa bilgi eklenmiştir.

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde toplanan vakıf koleksiyonlardan başka, 1928 harf inkilâbına kadar gerek resmi müesseseler, gerek şahıslar tarafından gönderilen eski harfli basma kitaplar da "*Asar-ı Cedide*" adı altında ayrı bir bölüm halinde toplanmıştı. Bu bölüm içinde, çeşitli kimseler tarafından kütüphaneye hediye edilmiş yazmalar da vardı (161 yazma, 2144 basma).

Bundan başka, 1946-1954 yılları arasında beş kişi tarafından bağışlanan 89 yazma, 441 eski harfli basma olmak üzere 530 eser de "*Müteferrik*" adı altında yeni bir bölüm teşkil etmişti.

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne sonradan katılan Gülnüş Valide Sultan, Efgâni Şeyh Ali Haydar Efendi, Haşim Paşa, Hüseyin Kâzım Bey ve İhsan Mahvi Bey koleksiyonları ile yukarıda sözü geçen *Asar-ı Cedide* ve *Müteferrik* bölümleri de 20.X.1955 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Vakıf koleksiyonlar bu kütüphanede de vâkıflarının adı altında ayrı birer bölüm halinde saklanmaktadır. Ancak, vakıf bir koleksiyon teşkil etmeyen *Asar-ı Cedide* ve *Müteferrik* bölümlerindeki yazmalar "*Yazma Bağışlar*", basmalar da "*Basma Bağışlar*" bölümlerine geçirilmiştir.

Yapılan bu nakillerden sonra, Hacı Selim Ağa

Kütüphanesi'nde kalan koleksiyonlar, Hacı Selim Ağa, Kemankeş Abdülkadir Emir Hoca, Nurbânu Valide Sultan, Yakup Ağa ve Aziz Mahmut Hüdayi Efendi koleksiyonlarıdır. Bugün bu kütüphanede 2871 yazma, 1282 basma olmak üzere toplam 4153 kitap vardır.

Üsküdar'da sözü geçen bu kütüphanelerden başka, bugün mevcut olmayan bazı kütüphanelerin daha var olduğunu çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Ancak, bunlar hakkında şimdilik fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Bu kütüphanelerden, *Şair Nâbi Kütüphanesi*(4)'nin hususi bir kütüphane olduğu ve evinde duvar içinde iki üç dolaptan başka kitap koyacak yeri olmadığı anlaşılmaktadır. *Ahmediye Kütüphanesi*(5)'nin de medrese kitaplarının bulunduğu ve medrese talebelerinin faydalandığı bir kütüphane olduğu tahmin edilebilir.

Mirza-zâde Şeyhülislâm Mehmet Efendi'nin Üsküdar'da Sultantepe'sinde Kirişçi-zâde sokağının başındaki camiinin bitişiğinde bir de kütüphane olduğunu muhterem İbrahim Hakkı Konyalı'nın Üsküdar Tarihi'nden öğreniyoruz(6). Taş ve tuğladan yapıldığı, kapılarının demirden olduğu ve 1143 (1730-31) yılında inşâ edildiği kaydedilen bu kütüphaneyi görebilmek ve bugünkü durumunu tesbit edebilmek için yerinde yaptığımız araştırmada, maalesef sadece yıkık dört duvarının kalmış olduğunu gördük. Kitaplarının miktarı ve daha sonra ne oldukları hakkında bir bilgi edinemedik.

Daha sonraki yıllarda Üsküdar'daki üç sıbyan mektebinde kurulmuş olan üç çocuk kütüphanesi (*Çinili*, *Mihrimah Sultan* ve *Selimiye*) de konumuz dışında kalan bugünkü Üsküdar kütüphanelerindedir ve bu üç vakıf müessesenin kuruluşundaki gayeye hizmeti devam ettirmektedir.

İstanbul'un tarihî bir bölgesi olan ve birçok ünlü devlet ve ilim adamlarının oturmuş oldukları saray, köşk ve yalıların bulunduğu bilinen Üsküdar'da geçmiş yıllarda daha başka kütüphanelerin de var olacağı tahmin edilebilir. Biz bunlardan ancak bugüne kadar gelenleri incelemek ve kaynaklarda rastladıklarımızı da hiç olmazsa ismen tesbit etmek imkânını bulduk. Bunlara daha ileriki yıllarda yapılacak çalışmalarla yenileri katılarak Türk Kütüphanecilik Tarihi biraz daha aydınlanmış olacaktır.

(3) Merhum Hafız Mehmed Süreyya Ef. namına kardeşi Fazıl Bey, Selânikli Hacı Derviş Efendi, Kaymakam Münşi Bey, Üsküdar Belediye doktoru merhum Ahmet Şevki Özbek, Veteriner Eczacı Osman Senai Özkut.

(4) Millî Mecmua, c: 6, sene: 3, No: 72, s: 1157-1158 (22.X.1926), "Nabi'nin Evi"
Millî Mecmua, c: 7, sene: 4, No: 74, s: 1200 (15.XI.1926), "Nabi'nin Kütüphanesi"

(5) Türk Ansiklopedisi, I, 241.

ÜSKÜDAR KÜTÜPHANELERİ metinde sıralanırken, başta müstakil kütüphane binası bulunan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi alınmıştır. Sonra da diğer kütüphaneler aynı yere vakfedilişleri, beraber yer değiştirmeleri ve fihrist birlikleri dikkate alınarak şu şekilde sıralanmışlardır:

1. *Hacı Selim Ağa Kütüphanesi*

Üsküdar'da çeşitli yerlere vakfedilip sonra Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne nakledilen koleksiyonlar:

2. *Nurbânu Valide Sultan*
3. *Kemankeş Emir Hoca*
4. *Yakup Ağa*
5. *Gülnuş Valide Sultan*
6. *Efgâni Ali Haydar Efendi*
7. *Hüdayi Aziz Mahmut Efendi*

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne vakfedilen

Kolleksiyonlar:

8. *Haşim Paşa*
9. *Hüseyin Kâzım Bey*
10. *İhsan Mahvi Balkır*

Diğer Üsküdar Kütüphaneleri:

11. *Pertev Paşa*
12. *Şemsi Paşa*

Bu kütüphaneler dışında kalan,

1. *Şair Nâbi*
2. *Ahmediye*
3. *Mirza-zâde Şeyhülislâm Mehmet Efendi*

kütüphaneleri ile, son yıllarda Hacı Selim Ağa

Kütüphanesi'nde

4. *Müteferrik*

adı altında toplanan bağışlar hakkındaki açıklamalar önsözde verilmiştir.

HACI SELİM AĞA KÜTÜPHANESİ

İstanbul'un Üsküdar ilçesinde, Gazi (Selâmsız) caddesi üzerinde Atlamataşı denilen yerde bulunan Hacı Selim Ağa Kütüphanesi(7), Tersane Emîni Hacı Selim Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bahçe içinde, ön cephede bir okuma salonu ve arkasında kitap deposundan ibaret olan bu kütüphanenin(8) H.1196 (M.17.XII.1781—6.XII.1782) yılında inşa edilmiş olduğunu dış kapısı üzerindeki şu kitâbeden öğreniyoruz.

Kitâbe metni:

Cenb-i umde-i erkân-ı devlet mefharü'l-eşbâh
Sutude-i menba lutf u müriyyet zat-ı alicâh
Emin-i matbah-ı şahinşehi Hacı Selim Ağa

Ki evsaf-ı cemili nasa olmuş ziver-i efvâh
Fenay-ı devlet-i pader rikâb-ı dehri derk edüp
Tedarik etdi azm-i menzili ukbaya zad-ı râh

Edüb ilm-i şerife izzet ve erbâbına ikrâm
Mükemmel bir kütübhaneye bina etdi livechillâh
Sigâr-ı ümmete mekteb kibârına kütübhaneye

Binasına muvaffak oldu ol sahib-i dil agâh
Edüb her harf-i evrak-ı kitabınca sevab ihсан
Dü alemde muradın vire hak ber suret-i dilhâh

Düagune dedi itmamının tarihini tevfiğ
Zehi darü'l-kütüb ecrin mükemmel aylaya Allah
Ketebahü'l-fakir Muhammed Es'adü'l-Yesârî Ga-
fara Zunubehu

1196

Kitâbedeki "Zehi darü'l-kütüb ecrin mükemmel eyleye Allah" mısraı kütüphanenin inşa tarihini vermektedir.

İç kapı üzerinde ise şu kitâbe vardır:

"Kal'Allahu Tebareke ve Taalâ, *Fiha Kütübün Kayyime*(9), Sadakallahü'l-azim"

Kitâbenin sonunda da hattatı olan Osman'ın imzası bulunmaktadır.

Kütüphane bitişiğinde bir de mektep yaptırılmış olan Hacı Selim Ağa(10) Reisülküttab Mustafa Efendi(11)'nin İran'dan getirdiği kölesidir. Darphane Emanetinde ve Edirne Sarayı tamiratında bulunduktan sonra H.1182 (M.18.V.1768—6.V.1769)de Hotin Defterdarı ve H.1187 (M.25.III.1773-13.III.1774)de Kapıcıbaşı olmuştur. Sultan I. Abdülhamid'in cülusundan sonra H.1188 (M.14.III.1774-3.III.1775)de Darphane Eminliğine *tâyin edilen ve daha sonra Matbah ve Bina Emîni* olan Hacı Selim Ağa H.1201 (M.24.X.1786-12.X.1787)de de Tersane Emîni olmuştur.

(6) İbrahim Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi, II, 403.

(7) Üsküdar, Gazi (Selâmsız) Caddesi, Nu: 21.

(8) "... Bugün bakılmış güzel bir bahçe içinde evlerce hem hazine-i kütüb hem de mütalâa salonu olarak kullanılmak üzere büyük bir daireden ibaret olan kütüphanenin sonradan arka tarafından bir kemer açılarak müstakil bir hazine-i kütüb ilâve edilmiş, eski daire mütalâa salonu itihaz olunmuştur..."
Esad Serezli, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Tanin, 25.VI.1947.

(9) "Beyyine" Suresi, 3. ayet

(10) Cevdet Paşa Tarihi, IV, 269; Sicill-i Osmâni, III, 58.

(11) Reisülküttab Mustafa Efendi, Kastamonulu Ammar Zâde Mehmed Ağa'nın oğludur. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a gelmiştir. Tavukçubası Ali Ağa'ya damat olduğundan, Tavukçu Zâde diye de anılır. 1749 yılında ölmüştür. Mustafa Efendi'nin yaptırmayı düşündüğü kütüphane, Sultanhamamı meydanının Aşir Efendi Caddesiyle birleştiği sol köşede, oğlu Şeyhülislâm Aşir Efendi tarafından inşa ettirildiğinden dolayı, "Aşir Efendi Kütüphanesi" ismiyle tanınmaktadır. Mustafa Efendi'nin 1216 (1203 yazma, 13 basma) kitabından başka, oğlu Aşir Efendi, torunu Hafid Efendi ve Kasideci Zâde Süleyman Sırrı Efendi'nin vakıflarıyla burada 4 vakıf koleksiyon toplanmıştı ki bunlar, 1914'de Evkaf Nezâreti tarafından Sultan Selim'de kurulan kütüphaneye, 1918'de de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmişlerdir ve burada vakıflarının isimleriyle ayrı birer kütüphane olarak muhafaza edilmektedirler.
Halit Dener
Süleymaniye Kütüphanesi 36-38 s., Aşir Efendi Kütüphanesi Vakfiyesi (Süleymaniye—Aşir Ef. 473).

H.1203 (M.2.X.1788-20.IX.1789) yılında Sultan III. Selim'in tahta çıkışı üzerine öldürülerek mektebinin bahçesine gömülmüştür. Hacı Selim Ağa'nın, bu padişahın daha şehzadeligi sırasında düşmanlığını kazandığı rivayet olunmaktadır. Bu rivayete göre, Sultan Selim'in şehzadeligi sırasında Çukadar Hüseyin Ağa ile sohbet ettiği görülerek Selim Ağa sohbet edilen pencerenin kapatılmasına memur edilmişti. Şehzade Selim kapatılmamasını söylediği zaman ise, padişah emridir diye kapatmağa mecbur olduğu şeklinde cevap vermiş ve güya şiddetle muamele etmiştir. Katline sebep olarak zikredilen diğer rivayet de şudur: Halil Hamid Paşa'nın sadareti zamanında mevacib (aylık) verilirken, yeniçerilerin Şehzade Selim'i tahta çıkarmak için ayaklanacaklarını Yeniçeri Ağası fark ederek, bunu Hacı Selim Ağa'ya bildirmiş, Hacı Selim Ağa da oğlu Nazif Efendi ve onun zevcesi Dürrüşehvar Sultan vasıtasıyla padişaha ulaştırmıştır. Böylece bu işe mani olmuş bulunması da Şehzade Selim'in kinine sebep olmuştur. Üçüncü bir rivayet ise, padişah'kalyonunun, çabuk inşa edilerek denize indirilmesi hususundaki emri yerine getirmemesidir. Bu işi kontrol için tersaneye gelen padişah, emrinin geciktirilmesinden gazaba gelerek derhal katlini emretmiştir.

Hacı Selim Ağa'nın kütüphanesi yanındaki mektebinin bahçesinde bulunan kabri, sonradan kütüphane bahçesine nakledilmiştir. Zevcesi Zeynep Hanım ile oğlu Nazif Efendi de yanında gömülmüştür⁽¹²⁾.

Selim Ağa'nın oğlu Sadaret Kethüdası Nazif Efendi, Sultan I. Abdülhamid'in kızı Dürrüşehvar Sultan ile evli idi. Padişah damadı olduğu için birçok işlere karışarak etrafındakileri gücendirmişti. Sultan III. Selim'i şehzadelğinde gücendirmiş olduğundan, babasının katlinden sonra Edirne'den İstanbul'a getirilerek idam edilmiştir. Hacı Selim Ağa'nın küçük oğlu Emin Efendi ise bir müddet hapsedilmiş, sonra affedilerek serbest bırakılmıştır.

Hacı Selim Ağa'nın mezar kitâbesi:

Huve'l-hallakü'l-bâki
Sahibü'l-hayr ve'l-vakf
Dergâh-ı âli kapucu başlarından
Tersâne-i âmire emini merhum
Ve mağfur maktul el-hac
Selim Ağa ruhuna fatiha

Fi 15 Şaban sene 1203 / 11 Mayıs 1789

Hacı Selim Ağa'nın zevcesi Zeynep Hanımın mezar kitâbesi:

Huve'l-hayyü'l-bâki
Dergâh-ı âli kapucu başlarından
Tersâne-i âmire emini esbak merhum el-hac

Selim Ağa'nın halilesi merhume
Ve mağfurünleha Zeynep kadın ruhiçün
Hak taalâ hazretlerinin rıza-i şerifiçün
el-Fatiha

23 Ramazan sene 1211 / 22 Mart 1797

Hacı Selim Ağa'nın oğlu Ahmet Nazif Efendi'nin mezar kitâbesi:

Huve'l-halâkü'l-bâki
Sâbıkâ kethüday-ı hazret-i sadr-ı âli
Merhum ve mağfurü'l-muhtaç
Îlâ rahmeti Rabbihi'l-gafur
Maktul Ahmed Nazif
Efendinin ruhiçün
Allah-ı azimü'ş-şanın rıza-i
Şerifiçün el-Fatiha

Fi 27 Ramazan sene 1203 / 29 Haziran 1789

Hacı Selim Ağa'nın kütüphane bitişiğindeki sibyan mektebi sonradan yıkılarak yerine bugün ilk bânisine nisbetle "Hacı Selim Ağa İlkokulu" adını taşıyan yeni bir okul yapılmıştır.

H.1196 (M.17.XII.1781-6.XII.1782) yılında bu kütüphaneyi kurmuş olan Hacı Selim Ağa'nın vakfettiği kitaplar 1299 (1265 yazma, 34 basma) tanedir. Kitaplarda 1196 tarihli Hacı Selim Ağa mühürü vardır.

Hacı Selim Ağa'nın vakfettiği kitapların basılmış bir fihristi vardır:

(Defter-i Kütüphane-i el-Hac Selim Ağa İstanbul, 1310-1311 Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 134 s.)

Bu koleksiyonda dini konulardaki eserlerden başka edebiyat, tarih, coğrafya ile hesab, hendese, heyet, ahlâk ve mantık konularında da önemli eserler vardır.

Hacı Selim Ağa'nın Süleymaniye Kütüphanesi Fotokopi Arşivinde 20 numarada bulunan 4 Muharrem 1197 H. tarihli 32 yapraklı Vakıfnamesinde yaptırmış olduğu mektep, kütüphane ve kitaplarının masrafı için İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan emlakini vakfetmiş olduğunu öğreniyoruz⁽¹³⁾.

Nurbânu Sultan Kütüphanesi

Nurbânu Sultan, Sultan II. Selim'in zevcesi ve Sultan III. Murad'ın annesidir. "Atik Valide Sultan denmekle maruftur⁽¹⁴⁾. Aslen bir yahudi kızı

(12) Hacı Selim Ağa ailesi yanında gömülü bulunan tenbel hacı Mehmet Hilmi Efendi'nin mezarı da sonradan buraya nakledilmiştir. Mezar kitâbesinde ölüm tarihi 1139 H. dir. Bundan başka haznedar İsmail Efendi'nin 1213 H. yılında vefat eden oğlu Mehmet Emin Efendi'nin de mezarı buradadır.

(13) İstanbul Kütüphaneleri, Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğları, 11. fasikül, "Vakıfnâmeler", s: 849-850 (565-566).

(14) Kamüsü'l-A'lam, VI, 4607; Sicilli Osmâni, I, 86.

olup küçük yaşta Osmanlı Sarayına alınarak terbiye edilmiş, zekâsı ve güzelliği sayesinde sultanlığa yükselmiştir.

Nurbânu Sultan Üsküdar'da Toptaşı'nda cami, medrese, darü'l-hadis, darü'l-kurra, darü's-şifa, imaret, kütüphane ve sıbyan mektebinden müteşekkil bir külliye inşa ettirmiş ve ayrıca misafirler için de büyük bir han yaptırmıştır. Bunlardan başka külliye yakınındaki çifte hamam ile Üsküdar'da Valide-i Cedid (Gülnuş Sultan) camii yakınındaki yeşil direkli hamamı ve İstanbul'da Divanyolu'ndaki çifte hamam ile Lânga Yenikapısı'ndaki havuzlu tek hamamı da bu külliyenin vakfı olarak inşa ettirmiştir.

İçindeki çini ve tahta işçiliği pek nefis ve san'atkârane, pencere kapakları sedef kakma olan camiin H.991 (M.25.I.1538-14.I.1584) tarihli kitâbesi şudur:

Nurbânu o zat-ı pür-ismet
Etdi bu mâbed-i lâtifî binâ
Eser-i hâssıdır bu hayr-ı güzin
Taraf-ı hayra eyleyüp niyyet
Habbezâ re'y-i ahsen-ü zibâ
Oldı târih zehi behişt-i berin

Evliya Çelebi "Orta Valide Camii" diye bahsettiği bu camiin imaretinde Cuma geceleri pilâv ve zerde dağıtıldığını anlatır(15).

Sultan III. Selim zamanında nizam-ı cedid orduları kurulurken bu külliyyeden tâbhane, tımarhane, misafirhane ve tab'hane süvari askerine kışla olarak tahsis edildi. Bu ocağın kaldırılmasıyla bir müddet boş kaldıktan sonra, Alemdar Mustafa Paşa Cihadiye Sekbanı'nı kurduğunda, tekrar bundan istifade olunmuş ve Asakir-i Nizamiye-i Şahane Süvarisine tahsis edilmek üzere tamir olunmuştur(16).

Asrî ilk akıl hastahanemiz olan Toptaşı Bimarhanesi (Tımarhanesi) III. Selim devrinde nizam-ı cedide kışla olarak tahsis edildiği devre kadar vakıf şartına uygun olarak kullanılmıştır. 1289 (1872-3) yılı Teşrinevelinde Süleymaniye Bimarhanesinde sarî bir hastalık çıktığında buradaki mecaninin (mecnunlar, deliler) başka bir yere nakline lüzum görüldüğü zaman, burası yeniden Bimarhane itilâz olunmuş ve bulunduğu yere nisbetle "Toptaşı Bimarhanesi" adı verilmiştir ki asıl adı "Valide-i Atik Bimarhanesi"dir.(17)

Osmanlı tarihinde kadınlar saltanatının esaslı surette başladığı bu devrede Nurbânu Sultan, bilhassa kocası II. Selim'in ölümünden sonra siyaset ve idare işlerine karışmak için daha müsait bir zemin bulmuştu. Geline Safiye Sultan ile bu mevzudaki mücadeleleri bir hayli devam etmiş, kendisini çok seven ve hürmet eden oğlu III. Murad zamanında sarayda büyük nüfuz sahibi olmuştu.

Osmanlı tarihinde ilk defa "Valide Sultan" ünvanını aldığı rivayet olunan(18) Nurbânu Sultan H.21 Zilkaade 991 (M.6 Aralık 1583) tarihinde ölmüş ve zevci Sultan II. Selim'in Ayasofya Camii yanındaki türbesine gömülmüştür. "Valide Sultan'a rahmet ede hak" ibaresi ölümüne tarih düşürülmüştür.

İstanbul'da kütüphane tesis eden hanımların ilki olan Nurbânu Sultan'ın vakfettiği kitapların hepsi yazma olmak üzere (133) tanedir. Bunlar, sonradan aynı yere vakfedilen diğer iki kütüphane (Kemankeş Emir Hoca, Yakub Ağa) ile birlikte 1924 yılında Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesine nakledilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid devrinde hazırlanarak bastırılan "Defter-i Kütüphane-i Emir Hoca Kemankeş" İstanbul (trs.) adını taşıyan fihrist içinde bu üç kütüphaneye ait kitaplar ayrı ayrı kayıtlıdır(19).

Nurbânu Sultan'ın kitapları arasında muhtelif kimseler tarafından vakfedilenlere de rastlanır. Bazılarında ise Valide Sultan'a ait şu vakıf mühürü vardır:

Nurbânu Sultan'ın kitaplarındaki mühürü:

el-Mütevekkil ala'llah
el-melikü'l-mennan
Valide-i Padişah din-i mubina
Sultan Murad Han

Nurbânu Sultan Kütüphanesinde 1-16 numaralarda bulunan Kur'an-ı Kerim'ler, kitapların Hacı Selim Ağa Kütüphanesine taşınması sırasında, camideki dolabında bırakılmış ve sonradan Evkâf-ı İslâmiye (Türk İslâm Eserleri) Müzesine alınmıştır. Yazı ve tezhib bakımından fevkalâde olan bu Kur'an-ı Kerim'ler, fihristte müzeyyen, müzehheb ve nefisü'l-enfes olarak tavsif edilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi "Yazma Bağışlar" bölümünde 105 numarada Nurbânu Sultan'ın vakıflarına ait bir defter vardır.

(15) Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 474.

(16) Hadikatü'l-cevâmi, II, 182-184.

(17) Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti, 1326 senesi risâlesi, 44.

(18) İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 71.

(19) 1-49 s., Kemankeş, 50-63 s., Nurbânu Sultan, 64-66 s., Yakup Ağa.

Diğer Kaynaklar:

Asırlar Boyunca İstanbul, 88, 150;

İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul, 196;

Osmanlı Tarihi, III/2; 43, 50, 125, 553;

Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri, 34, 36;

Türk Sanatı Tarihi, 392;

Kadın Gazetesi, I.VI.1955/401, (Nimet Nail Bayraktar, Tarîhte Hayırsever Türk Kadınları: 1, Nurbânu Sultan ve Kütüphanesi);

Kadın Gazetesi, 17.I.1959/541, (Ferit Ragıp Tuncor, Türk Tarihinde Kadınlar: 10, Nurbânu Sultan)

Kemankeş Emir Hoca Kütüphanesi

Kemankeş Abdülkadir Efendi, Abdülkadir Geylânî sülâlesindedir. "Emir Hoca" adıyla şöhret bulmuştur. Üsküdar'da Valide-i Atik (Nurbânu Sultan) Medresesi müderrisi iken H.1151 (M.21.IV.1738-19.IV.1739) yılında ölüp Valide-i Atik Camii mihrabı cihetine gömülmüştür(20). Kemankeşlikte mâhir ve fazilet sahibi bir zat imiş. Emir Hoca'nın Ahmed adlı bir oğlu olduğunu, kütüphanesinde 207 numarada kayıtlı kitabın baş sahifesinde bulunan bir notta öğreniyoruz.

Kemankeş Abdülkadir Emir Hoca, kitaplarını Vâlîde-i Atik Camii kitap dolabına vakfetmiştir. Kütüphanesinin kuruluş tarihi matbu fihristi(21) başında H.1135 (M.12.X.1722-30.IX.1723) olarak kaydedilmiştir. Kitapları arasındaki 15 numaralı "Şerh-i Şatibi"nin baş sahifesindeki bir kayıttan ise, bir kütüphane tesisi gayesiyle H.1110 (M.10.VII.1698-28.VI.1699) yılından itibaren kitap toplamağa başladığını öğreniyoruz. Kitapları 696 (695 yazma, 1 basma) tanedir. Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü (1924) ile kütüphanelerin Maarif Vekâletine devrinden sonra Hacı Selim Ağa Kütüphanesine nakledilmiş olan bu kitaplarıdaki vakıf mühürü de 1135 H. tarihlidir.

Kemankeş Emir Hoca'nın kitaplarındaki mühürü:

Vakafa hazel-kitab es-Seyyid
Abdü'l-kadir eş-şehir bi Emir Hoca
el-Üsküdarî bi cami-i Valide Sultan
el-atik fi'l-Üsküdar sanehu'llahu
Ta'alâ ani'l-ekdar

Sene 1135/1722-3

Vakıf kitaplarının ekserisinde rastladığımız vakıf şartlarında kitabın bulunduğu yerden çıkarılmaması ve yerinde istifade olunması şart koşulduğu halde Kemankeş kitaplarında görülen aşağıda yazılı vakıf şartında ise, bugünkü îare usullerine benzeyen bir şekil görülmektedir. Burada kitabın kuvvetli bir rehin veya zengin bir kefil ile verilmesi istenmekte ve ayrıca da dikkatli kullanılması tenbih olunarak, buna uymayanların tazmin etmesi şart koşulmaktadır.

Kemankeş kitaplarındaki vakıf şartı:

Bu hakir ü fakir ü pür-taksir es-Seyyid el-Hac Abdülkadir el-Ma ruf bi-Emir Hoca Kemankeş el-Üsküdarî bu kitab-ı müstetabı mülkünden ihrac edüp Üsküdar'da vaki Valide-i Atik Camii-i şerifine şol şart-ile vakf eyledim ki talebe-i ulumdan her kime iktiza ederse rehn-i kavi ve yahud kefil-i meli ile verilüb ta kiraati tamam olunca hıfz edüp nişan için kağıdın bükmeye ve cildin sökmeye ve uşak eline vermeye ve tebdil ve tagyir etmeye;

eğer şartlardan birinin hilafı zuhur ederse tazmin oluna. "Femen beddelehu ba de ma semi ahu feinnema ismuhu ale'llezine yubeddilunehu"(22) nizam-ı kerimi fehvasınca ism olmayalar.
Yakup Ağa Kütüphanesi

Hayatı hakkında pek fazla bilgi edinemediğimiz Yakup Ağa'nın H.1090 (M.12.II.1679-1.II.1680) tarihinde Babüssaade Ağası olduğunu ve bundan bir müddet sonra öldüğünü Sicill-i Osmani'den öğreniyoruz(23).

Yakup Ağa kitaplarını H.1091 (M.2.II.1680-20.I.1681) yılında Üsküdar'da Kapı Ağası Camii civarında yaptırdığı dershânesine vakfetmiştir. Bunlar, sonradan Valide-i Atik (Nurbânu Sultan) Camii içinde ayrı bir dolaba nakledilmiştir(24). Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü ile kütüphanelerin Maarife devrinden sonra (1924), Nurbânu Sultan kitaplarıyla beraber Hacı Selim Ağa Kütüphanesine getirilen bu kitaplar 28 yazma, 1 basma olmak üzere 29 tanedir. Fihristi, Kemankeş Fihristi içinde basılmıştır(25).

Bu kitaplarda Yakup Ağa'nın 1901 tarihli şu mühürü vardır:

Yakup Ağa'nın kitaplarındaki mühürü:

Sahibü'l hayrat ve'l-hasanat
Vâkıf-ı hazret-i Yakup Ağa-i
Babü's-saadetü's-seniyye bi şart-ı en yuhraca
fi'd-dershâne bi medinelî Üsküdar

Sene 1091/1680-81

Yakup Ağa'nın kitaplarındaki vakıf kaydı:

"Bu kitabı Babüssaade Ağası Yakup Ağa Hazretleri Üsküdar'da kendüsü yaptırdığı dershâneye vakf edüp şol şart ile ki âhır mekâna nakl olunmıya ve tebdil olunmıya ve furuht olunmıya (satılmıya) ancak tâlibin dershânedeki mutalaâ eylemek üzere vakf eylemiştir. Sene 1090."

Gülnuş Valide Sultan Kütüphanesi

Gülnuş (Gülsüm) Emetullah Sultan, IV. Mehmed'in zevcesi ve II. Mustafa ile III. Ahmed'in annesidir. Girid seferinin başlarında esir edilip

(20) Hadikatü'l-Cevâmi, II, 183-184.

(21) Defter-i Kütüphane-i Emir Hoca Kemankeş, İstanbul (trs.), (s: 1-49, Kemankeş, s: 50-63, Nurbânu Sultan, s: 64-66 Yakup Ağa)

(22) "Bakara" suresi, 181. ayet.

(23) Sicill-i Osmani, IV, 649.

(24) Kütüphane fihristi başındaki not: "Sabıka Babüssaadetü's-Şerife Ağası Yakup Ağa merhumun 1091 tarih-i hicriyesinde Üsküdar'da Kapı Ağası Camii şerifi civarında inşa kerdesi olan dershânesine vakf edüp muahharen Valide-i Atik Camii şerifi derununda ayrıca bir dolaba nakledilmiş olan kütüb-ü mütelevvianın defteridir."

(25) Defter-i Kütüphane-i Emir Hoca Kemankeş, s. 64-66.

(26) Sicill-i Osmani, I, 64; Kamusü'l-A'lâm, II, 1038.

saraya gönderilmiş Resmo'lu bir rum kızıdır. Fakat sonradan İslâm dinine samimiyet ve kuvvetle bağlanmıştır. 1664'de mehd-i ulya (Valide Sultan) olmuş, oğlu II. Mustafa'yı 1674 yılında da III. Ahmed'i dünyaya getirmiştir. Zevci ile iki oğlunun da saltanatlarını görmüş hayırsever bir sultandır. "Cedid Valide" namıyla tanınmıştır(26).

Gülnuş Sultan, büyük oğlu II. Mustafa zamanında Galata Yeni Camii'ni, küçük oğlu III. Ahmed zamanında da Üsküdar'da çarşı içinde bulunan Yeni Cami'i yaptırmıştır. Üsküdar'daki bu cami, devrinin en güzel mimari eserlerinden biridir. 1710 yılında klâsik usluapta inşa edilmiştir. Caminin kible kapısı üzerinde şair Taib tarafından yazılmış olan şu tarih beyti vardır:

Mahallinde yapıldı Valide Sultan'ın âsârı
Güzide beyt taat ilâhi mabed zibâ"

1122/1710

Minber ve mihrabındaki taş işçiliği fevkalâde sanatkâranedir. Mihrabın etrafını çeviren çiniler devrinin Kütahya çinileridir(27).

Gülnuş Sultan, sebil, imaret, sibyan mektebi ve arastasiyle bir külliye teşkil eden bu caminin kitap dolabına bir miktar kitap vakfederek bugün de adını taşıyan kütüphanesini tesis etmiş oldu. 66 elyazması kitaptan müteşekkil olan bu kütüphanede kethüdası Hacı Mehmed Efendi'nin vakfı olan ve mühürünü taşıyan kitaplara da rastlanmaktadır. Sonradan Efgâni Şeyh Ali Haydar Efendi tarafından bu camie 74 kitap daha vakfedilmiştir ki bunlar, Gülnuş Sultan kitapları ile beraber 1924 yılında Üsküdar'daki Hacı Selim Ağa Kütüphanesine, 1955 yılında da Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Fihristi yazmadır. Gülnuş Sultan'ın kitaplarında 1124 H. tarihli vakıf mühürü vardır. Ayrıca, kitaplarının bir çoğunun ilk sahifesinde görülen vakıf kaydında bu kitapları okuyanların kendisini hayır dua ile anmasını ve ruhunu hayr ile yâd edeni de Allah'ın iki cihanda dilşâd etmesini dilemektedir.

Gülnuş Valide Sultan'ın kitaplarındaki mühürü:

Valide-i Sultan
Ahmed Han
Salis
Sene 1124/1712

Gülnuş Sultan H.8/9 Zilkade 1127 (M.5/6 Kasım 1715) tarihinde Edirne'de vefat etmiş, nâsı İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da camiinin yanında yola nâzır olarak inşa ettirdiği türbesine defnedilmiştir. Ölümünde yaşı yetmişbeşe yakındı. Hac yolunda çeşme, sebil ve köprüler yaptırmıştır.

Avcı Sultan Mehmed, zevcesi Gülnuş Sultan'a o kadar bağlı idi ki, onun namını ebedileştirmek

için zafer yolları üzerinde, Lehistan ortalarında, Kamanıçe'nin en müstesna yerlerinde kiliselerden çevrilen camilere bile Gülnuş Sultan'ın adını veriyordu. Gülnuş Sultan'ın bu itibarı oğulları zamanında da devam etmişti. III. Ahmed devrinde gelen sefirler, sarayda bir tesir hasıl etmek için, ekseriya Valide Sultan'a müracaat ederlerdi(28).

Efgâni Ali Haydar Efendi Kütüphanesi

Müracaat edilen kaynaklarda hayatı hakkında bir bilgiye rastlanamayan Şeyh Ali Haydar Efendi, Hacı Selim Ağa kütüphanesi eski başmemurlarından Remzi Dede merhumun kütüphanede mevcut notlarından öğrendiğimize göre, Afgan ahâlisindedir. Kâdiriye tarikatına mensup, ulemadan bir zattır. H.1315 (M.2.VI.1897-21.V.1898) yılında ölmüştür. Üsküdarlı merhum Eşref Hoca'dan dinlediğimize göre de kendisi hac dönüşü Üsküdar'a gelerek yerleşmiştir. Konuşması gayet güç anlaşılmış.

Efgâni Şeyh Ali Haydar Efendi, kitaplarını Üsküdar'daki Cedid Valide (Gülnuş Valide Sultan) Camii dolabına vakfetmiştir. (1924) yılında Hacı Selim Ağa Kütüphanesine nakledilen bu kitaplar, 20 Ekim 1955 tarihinde de Süleymaniye Kütüphanesine getirilmiştir ki, 31 yazma, 43 basma olmak üzere 74 tanedir. Fihristi basılmamıştır. Gülnuş Valide Sultan kitapları ile birlikte yazma bir fihristi vardır.

Efgâni Ali Haydar Efendi kitaplarındaki mühürü:

Vakf
1316/1898-9

Hüdâyi Efendi Kütüphanesi

Bu kütüphaneye adını veren Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyi Efendi(29), XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve XVII. yüzyılın başlarında yaşamış büyük bir mutasavvıf, şair ve bestekârdır. Celteviye tarikatının kurucusudur ve bu tarikatın en büyük şeyhlerindendir. Sivrihisarlıdır, H.950 (M.6.IV.1543-25.III.1544) tarihinde doğmuştur. Babasının Mahmud oğlu Fazlullah olduğu, "Vâkıât" adlı eserinin kendi kütüphanesinde bulunan asıl nüshası üzerindeki kayıttan öğrenilmektedir. İstanbul'da

(27) Hadikatü'l-Cevâmî, II, 34, 187

(28) İnci mecmuası, 1919, 4.

Diğer kaynaklar:

Asırlar Boyunca İstanbul, 114;

İstanbul Çeşmeleri, II, 38, 298, 302;

İstanbul Sebilleri, 29,31;

İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul, 235;

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 433;

Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri, 81, 110, 111, 113;

Türk Sanat Tarihi, 401.

(29) Zeyl-i Şakâik, II, 760.

Osmanlı Müellifleri, I, 185.

İslâm Ansiklopedisi (Celvetiye maddesi), III, 67.

okumuş, Edirne, Şam ve Mısır'dan sonra Bursa'ya gelerek, Ferhadiye Medresesine müderris ve Câmî-i Atik Mahkemesine nâib olmuştur. Gördüğü bir rüya üzerine intisab ettiği Şeyh Üftâde'ye üç yıl hizmet etmiştir. (1577-1580). Bundan sonra kendisine halifelik verilerek Sivrihisar'a gönderilen Hüdâyi Efendi bir müddet sonra İstanbul'a gelmiş, evvelâ Çamlıca'da Musalla Mescidine bitişik olan taş odada ve Rum Mehmed Paşa Camiinin yanındaki odada oturmuş ve H.1003 (M.16.IX.1594-5.IX.1595) yılında da yaptırdığı tekkeye taşınmıştır. İstanbul'un birçok camilerinde hatiblik yapan Aziz Mahmud Hüdâyi Efendi, zamanında büyük bir saygı görmüştür. Sultan I. Ahmed de kendisine çok hürmet edermiş. Hüdâyi Efendi, abdest alırken padişahın su döktüğü, Valide Sultan'ın da havlu tuttuğu, padişahın dâima şeyhin ardında yürüdüğü hakkındaki söylentiler, bize onun şöhretini gösterir. Kerametine ait bir çok fıkralar vardır⁽³⁰⁾.

Gördüğümüz kaynaklarda orta boylu, seyrek sakallı ve uzun saçlı olarak tasvir edilen Aziz Mahmud Hüdâyi Efendi H.1038 (M.31.VIII.1628-20.VIII.1629) yılında ölmüştür. Üsküdar'daki tekkesinde gömülmüştür. "Şeyh Mahmud Hüdâyi", ölümüne düşürülen tarihlerin en güzeli'dir.

Hüdâyi Efendi'nin kitaplarındaki mühür:

Kütüphane-i
Hazret-i Pir
Hüdâyi
1334/1915-6

Hüdâyi Efendi Kütüphanesi, bir kısmı bizzat Hüdâyi Efendi, bir kısmı sadr-ı esbak Halil Paşa ve diğer bazı hayır sahipleri tarafından teberru edilen kitaplardan müteşekkildir. Bu kitaplar H.1334 (M.1916) yılında Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin Evkaf Nezâreti zamanında, makamının son şeyhi olan Mehmed Gülşen Efendi'nin himmetiyle bir kütüphane haline getirilmiştir. Kütüphanenin tasnifi Bursalı Mehmed Tahir Bey tarafından yapılmıştır. Mehmed Gülşen Efendi, bu kütüphane fihristinin başına yazdığı bir notta bu hususu şöyle anlatır: "Üsküdar'da kâin Hazret-i Hüdâyi Dergâh-ı Şerifinde üç yüz sene mukaddem taraf-ı Hazret-i Aziz-i müşârunileyden ve tevârih-i muhtelifede bazı muhibbân ve müntesibân tarafından dergâh-ı şerife vakf ve teberru olunan beş altı yüz raddesindeki kütüb-ü şerife zamân-ı Hazret-i Aziz'den sonra dergâhın müteferrik müstemlâtında kalub bunların bazısı da maatteessüf bir hâl-i fersudegiye geldiği dergâha hin-i tâyin-i âcizânemde görülmesiyle kütüb-ü şerife-i mezkurenin müstakil bir kütüphanede bulundurulması enzâr-ı istifadeye vaz'ı ümniyesi olmuştu. Bu kerre Evkaf-Hümayun Nezâreti celilesinin şâyân buyurulan tensib ve müsaade-i mahsusası ve himmet-i âliye-i diyânet-perverisi

âsar-ı mübeccelesinden olmak üzere dergâhda medfun mü sahib Lütfi Bey merhumun türbesinin bir kısmı mekâbir-i mevcudeye hâle getirilmemek üzere kütüphane haline ifrâğ-ile kütüb-ü mezkure oraya vaz edilmiş ve buna ilâveten gerek taraf-ı âcizânemden ve gerek sâir bazı eshâb-ı hayır tarafından vuku bulan teberruât ile mikdâr-ı kütüb bâlâda müfredâtı gösterildiği üzere hamden bin yetmiş üç adede bâliğ olarak sâbık Bursa Meb'us-u muhteremi, fâzıl-ı mükerrrem Tahir Beyefendi tarafından bi't-tasnif mahallerine vaz ile enzâr-ı mütalâa ve istifadeye konulmuş ve fihrist olmak üzere işbu defter bi't-tanzim kütüphaneye vaz edilmiştir.

Hüdâyi Efendi Kütüphanesinde (750 yazma, 1246 basma olmak üzere) 1996 tane kitap vardır. Fihristi basılmamıştır. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde yazma fihristi vardır.

Aziz Mahmud Hüdâyi Efendi'nin 18 Arapça, 12 Türkçe eseri de kendi kütüphanesindedir. Bunlardan en önemlisi, Üftade'nin tasavvufi sözlerinin zaptından meydana gelen "Vakıat" adlı eseridir. Arapça ve kendi el yazısıyla olan nüshası 574 numarada kayıtlıdır. Tasavvuf ve Celvelilik konularında çok değerli olan bu eser zamanındaki şahıslardan ve olaylardan da bahsettiği için tarihi bakımdan da önemlidir.

Hüdâyi Efendi'nin ilmi ve tasavvufi eserleri yanında şiir ve besteleri de vardır. Tarikatının son şeyhi olan Gülşen Efendi'nin Hüdâyi Efendi Divanına eklediği notlardan şiirlerinin bir çoğunun bestelendiğini ve Hüdâyi Efendi'nin kendisinin de besteler yapmış olduğunu öğreniyoruz.

Haşim Paşa Kütüphanesi

Haşim Paşa, Hacı Selim Ağa sülâlesinden olup Koca Yusuf Paşa'nın torunu ve Şeyhülislâm Ahmet Muhtar Bey'in oğludur. Sultan II. Abdülhamit devri maarif nâzırıdır. "Şu mektepler olmasaydı maarifi çok güzel idare ederdim" sözüyle meşhur olan maarif nâzırı işte bu Haşim Paşa'dır.

Bu kütüphane, Haşim Paşa'nın adıyla anılmakta ise de, kitaplar kardeşi Ali Haydar Bey tarafından vakfedilmiştir ve ekserisi Ali Haydar

(30) Bunlardan pek şâirâne olarak tavsif edilen bir menkıbe şudur: "Aziz Mahmud Efendi Bursa'da Şeyh Üftâde'nin hizmetinde iken, vazifesi kişin erkenden kalkmak ve sabah namazı için Üftâde'nin abdest suyunu ısıtmakmış. Bir gece uyuyakalmış ve Şeyhin 'Aziz, Aziz' nidasıyla uyanmış. Her taraf çakıl çakıl buz, ocağa bir göz ateş bile yok. İbriği almış, şaşkınlığından üzerini hohlayarak koşmuş, fakat suyu dökmeye başlayınca şeyhin elleri haşlanmış ve Üftâde gözleri yaşararak 'Aziz, biz sana suyu kömür ateşinde ısıt dedik, gönül ateşinde ısıt demedik' demiş ve o gün kendisine hilâfet vermiş", İstanbul Ansiklopedisi, IV, 1029 (İlk baskı).

Diğer kaynaklar:

Hadikatü'l-Cevâmi, II, 195;

Külliyyat-ı Hazret-i Hüdâyi;

Türk Musikî Antolojisi, Dini Eserler, I, 60-62.

Bey'in el yazısıdır. 102 yazma ve 3 basma olmak üzere 105 kitaptan ibaret olan koleksiyon, 20.X.1955 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesine getirilmiştir. Fihristi yazmadır. Kitapların üçte birini divanlar teşkil eder.

Ali Haydar Bey'in kitaplarındaki mühürü:

Koca Yusuf Paşa hafidi
Şeyhü'l-İslâm-ı esbak Ahmed Muhtar Begün
mahdumu Ali Haydar Begün
Üsküdar'da cediti tersane-i
âmire emini Hacı Selim Ağa
kütübhanesine vakfiyedir.

Hüseyin Kâzım Bey Kütüphanesi

Hüseyin Kâzım Bey, Trabzon Valisi Kadri Bey'in oğludur. 1870 yılında İstanbul'da doğmuş, Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesinde ve İzmir'de İngiliz Ticaret Mektebinde okumuştur. Gençliğinde maliye memurluklarında bulunan Hüseyin Kâzım Bey, 1908'de Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahid Beylerle Tanin gazetesini kurmuştur. 1909'dan sonra Samsun, Serez mutasarrıflıklarında, 1910'da Halep Valiliğinde, 1911'de İstanbul Şehremini ve vali vekilliğinde ve Selânik Valiliğinde bulunmuştur. Cihan harbi içinde Suriye'ye çekilmiş ve oradaki kütüphanelerde altı yıl kadar çalışarak "Büyük Türk Lugatı"nı tamamlamıştır. Meclise ilk defa 1912'de Saruhan mebusu olarak girmiş, mütâreke sırasındaki son Osmanlı Meclisine de Aydın mebusu olarak katılmış ve meclis birinci reis vekili olmuştur. 1920'den sonra Ticaret ve Ziraat, Adliye, Maliye ve Evkaf nâzırlıklarında bulunan Hüseyin Kâzım Bey, memurluk hayatında çok titiz ve dürüst olarak tanınmıştır. Asıl değeri dil, ilim ve gazetecilik sahalarında. Mizahı sever, çok güzel ve tatlı konuşurdu. Muhtelif Türk lehçelerinden başka İngilizce, Fransızca, Farsça, Arapça, İtalyanca ve eski Yunancayı da bildirdi.

Son yıllarını Boğaziçinde, Beylerbeyi'ndeki yalısında okumakla ve bahçesinde çalışmakla geçiren Hüseyin Kâzım Bey, hava değiştirmek için gittiği Tarsus'ta, 64 yaşında iken, 20.I.1934 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilerek, önceden hazırlayıp bahçesini de yaptığı, Beylerbeyi Küplüce'deki makberesine gömülmüştür⁽³¹⁾.

Hüseyin Kâzım Bey'in 12.VI.1932 tarihinde Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne bağışlanan kitapları 558 tane. Bunlardan 170'i yabancı dilde olduklarından, 29 Mayıs 1953 tarihinde açılan Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi'ne devredilmiştir. Geri kalan 388 (378 basma, 10 yazma) kitabı ise, 20 Ekim 1955 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Fihristi yazmadır.

Hüseyin Kâzım Bey'in iki cildi eski, son iki

cildi de yeni harflerle basılmış olan "Büyük Türk Lugatı"ndan başka, lisana, riyaziyata, dini konulara ve ziraate ait birçok eseri vardır. Dini eserlerinde (Şeyh Muhsin-i Fâni) takma adını kullanmıştır. "Mahdumkulu Divanı Şerhi" lisana, "On Temmuz İnkilâbı ve Netayici" de siyasete dair eserlerindedir. Dini konularda eski Adliye Nâzırlarından Antepli Mustafa Efendi ile birlikte yazdıkları "Nurü'l-Beyan" adlı Kur'an tercümesi ile "Hak ve Hakikat", "Felâha Doğru", "İstikbâle Doğru" ve "Yirminci Asırda İslâmiyet" adlı eserleri basılmıştır.

Ziraatle ve ziraat tecrübeleriyle uğraşmayı da çok seven Hüseyin Kâzım Bey, bu sahada da eser vermiştir ki, "Bağlar Arasında", "Çiftçilik Nasihatleri", "İlm-i Ziraat", "Ziraat Dersleri", "Bağcılık", "Ziraat Albümü", "Çiftçi Çocuğu", "Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü", "Çiftçilik Dersleri", "Ameli ve Nazari Ziraat Dersleri", "İlm-i İktisad-i Zirai", "Ziraat-i Mütenâvibe", "Ziraatte İnkilâb", "Patates Ziraati" ve "Pancar Ziraati" adlı eserleri bunlardır.

Hüseyin Kâzım Bey'in kitaplarındaki mühürü:

Hüseyin Kâzım Begün

Hacı Selim Ağa Kütübhanesi'ne teberru'idur.

İhsan Mahvi Kütüphanesi

Vâkıfı hakkında bir bilgi edinemediğimiz bu kitapların, üzerindeki mühürden İhsan Mahvi Balkır Bey'in sadece öğretmen olduğunu öğrenmiş oluyoruz.

İhsan Mahvi Bey'in kitaplarındaki mühürü

Öğretmen

Merhum

İhsan Mahvi Balkır'ın

Vakfidır.

22
30 /12/1936

Kütüphanenin yazma fihristi başındaki nottan da vâkıfın bu kitapları, 18.9.1937 tarihinde Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne bağışladığı anlaşılıyor. Bu vakıf tarihi ile damga tarihi (1936) arasındaki farktan, kitapların Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne gelmeden önce damgalandığı tahmin edilebilir. 20.10.1955'te Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilen bu kitaplar 317 (309 basma, 8 yazma) tane. Geri kalan 388 (378 basma, 10 yazma) kitabı ise, 20 Ekim 1955 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Fihristi basılmamıştır.

Perteve Paşa Kütüphanesi

Osmanlı dahiliye nâzırı ve şâiri olan Perteve Paşa, Hicaz'dan Anadolu'ya, oradan Kırım'a ve

(31) Meşhur Adamlar Ansiklopedisi, III, 876.
Türk Meşhurları Ansiklopedisi, 211.

sonra da İstanbul'a hicret etmiş bir aileye mensup olduğu için Kırımlı olarak tanınır.

1200 H. (1785 M.)'de büyük babası Hamdullah Efendi'nin Darıca'nın Demirciler köyündeki çiftliğinde doğdu. İstanbul'da Sıbyan mektebini bitirdikten sonra, Mehmed Atullah Efendi'den icâzet aldı. 1219 (1804)'de Divan-ı Hümayun ruus kalemine girdi. Bir sene sonra da divân kalemine nakletti. Burada Kisedar Ahmet Efendi tarafından kendisine "Pertev" mahlâsı verildi; bundan sonra da hep bu ad ile anıldı.

Sadaret mektubi odası, Amedi odası ve Divân-ı Hümayun'da çeşitli görevler aldıktan sonra, 1242 Şaban (1827 Mart)'da Reisülküttab oldu. 3 yıl kadar bu görevde kalan Pertev Paşa, 1830 Nisan sonlarında azledildi.

Bir müddet sonra Meclis-i Hassa'ya memur edildi. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa meselesinde gösterdiği hizmetten dolayı II. Mahmud tarafından taltif ile Sadaret Kethüdalığı Umur-ı Mülkiye Nâzırlığına getirildi ve "Paşa" ünvanı verildi.

Padişah nazarında iyi bir mevkii olan Pertev Paşa, devlet siyasetine de tesir edecek derecede nüfuzlu bir vezirdi ve kendisine halk arasında "Tuğsuz Padişah" denilirdi.

Fakat Pertev Paşa, bu durumunu kıskanan muarızlarının gayretleri sonunda 11 Cemâziyelâhir 1253 (12 Eylül 1837)'de azil ile Edirne'de ikâmete memur edildi. Hasımının yerini alan Akif Paşa mabeyne arizalar takdim ederek boğdurulması hakkında bir emrin çıkmasını temin etti (Şaban 1253—Kasım 1837) ve Edirne Valisi Emin Paşa'nın konağına davet edilerek boğduruldu. Pertev Paşa'nın mübtelâ olduğu hastalığının nüksetmesi sonucu füceten öldüğü Takvim-i Vekâyi'de ilân edildi.

Cenazesi merâsim ile kaldırılarak Edirne'de Seyyid Celâleddin türbesinin yanında defnedildi.

İyi bir devlet adamı olan Pertev Paşa, şair olarak da devrinin Sultanü'ş-Şuarası kabul edilmiştir. Divanı, ölümünden 3 yıl sonra 1296 (1840)'da hem Bulak'da, hem de İstanbul'da basılmıştır.

Pertev Paşa, müşşidi Ali Behçet Efendi'nin medfun bulunduğu ve III. Selim tarafından inşa ettirilmiş olan Üsküdar'daki Selimiye Zaviyesinin etrafına derviş hücreleri, yemekhâne, kütüphane yaptırmıştır. Bu dergâh, II. Mahmud'un da katıldığı bir merasim sonunda, 13 Şaban 1251 (4 Aralık 1835)'de açılmıştır⁽³²⁾.

1221 H. (1806 M.) yılında, Selimiye Tekkesinde tesis edilen Pertev Paşa Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi tarafından kurulan ve 17 Nisan 1916 tarihinde halkın hizmetine açılan Millet Kütüphanesi'ne nakledilmiş ve daha sonra da bu kütüpha-

nenin VII. Milli Eğitim Şurası kararları gereğince İstanbul İl Halk Kütüphanesi haline getirilmesiyle, kütüphanenin kurucusu Ali Emiri Efendi ve binasını yaptıran Feyzullah Efendi koleksiyonları dışındaki diğer koleksiyonlarla (Reşid Efendi, Carullah, Hekimoğlu Ali Paşa) birlikte Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır.

712 kitabı bulunan bu koleksiyon da Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki diğer koleksiyonlar gibi ayrı bir bölüm olarak saklanmakta ve okuyucuların istifadesine sunulmaktadır.

Pertev Paşa Kütüphanesi'ndeki kitapların basılmış bir fihristi vardır⁽³³⁾.

Kitaplardaki vakıf mühürü 1251 tarihlidir.

Pertev Paşa'nın kitaplarındaki mühürü

Vakf-ı
Kütübhaneye-i hânkâh-ı
Selimiye
1251/1836-7

ŞEMİ PAŞA HALK KÜTÜPHANESİ

Şemsi Paşa Halk Kütüphanesi, Üsküdar'ın Şemsipaşa semtinde, sahilde Tekel'e ait büyük tü-tün depoları yanındaki Şemsi Paşa Külliyesi'nin medrese kısmında, İstanbul fethinin 500. yıldönümünde, 29 Mayıs 1953 tarihinde halkın hizmetine açılmıştır.

Bu kütüphanedeki kitapların Şemsi Paşa ile bir ilgisi yoktur. Kütüphane, bulunduğu binayı yaptıranın adına nisbetle bu ismi taşımaktadır. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nden nakledilen 5000'e yakın yeni harfli eser bu kütüphane koleksiyonunun nüvesini teşkil etmiştir. Bugün ise kitap miktarı 20.000'i aşmıştır.

Şemsi Ahmet Paşa tarafından yaptırılan bu külliye, büyük Mimar Sinan'ın eseridir. Cami ile medreseden meydana gelen külliye, 988 (1580; 81) yılında inşa edilmiştir. Kuşkonmaz camii ve medresesi olarak ta tanınan bu tarihî eser, bir süre boş kalıp harap hale gelmişti. 1940 yılında Vakıflar İdaresi tarafından caminin onarımı sırasında medresede de bazı ufak onarımlar yapılmışsa da, esaslı olarak ele alınmış, kütüphane olarak kullanılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na tahsisi (2.VII.1947)'nden sonra olmuştur.

(32) İslâm Ansiklopedisi, Şerafeddin Turan (Pertev Paşa Maddesi).

(33) Defter-i Kütübhaneye-i Selimiye Dersaadet, İstanbul, 1311, 74Φ1 s.

Diğer kaynaklar:
Sicill-i Osmâni, I, 38;
Osmanlı Müellifleri, II, 114;
Meşhur Adamlar, IV, 1253;
Türk Meşhurları, 309.

Medresenin dershanesi okuma salonu, oniki talebe odası ise kütüphanenin idare, ödünç kitap verme servisi ve kitap depoları olarak kullanılmaktadır.

Bu külliye yapıtıran Şemsi Ahmet Paşa, İsfendiyar oğullarından Kızıl Ahmet Bey'in torunu ve Mirza Paşa'nın oğludur. Annesi Sultan II. Bayezit'in kızıdır. Doğum tarihi bilinmemekle beraber, Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), Sultan II. Selim (1566-1574) ve Sultan III. Murat (1574-1595) devirlerinde çeşitli görevlerde bulunduğu ve 988 (1580) yılında vefat ettiğine göre oldukça uzun yaşadığı anlaşılmaktadır.

Şemsi Ahmet Paşa, avcıbaşı, bölük ağası, müteferrika, sipahi ağası, Şam, Sivas ve Anadolu beylerbeylikleri, vezir ve muhasibliklerde bulunmuştur. Kendisi avcılıkta ve silâhşorlukta da mahir, güzel konuşan ve nüktedan bir kimse olduğundan, devirlerinde yaşadığı padişahların itimat ve teveccühlerini kazanmış ve meclislerinde bulunmuştur.

988 (1580) yılında vefat eden Şemsi Ahmet Paşa, camii bitişiğindeki türbesine gömülmüştür.

Şemsi Ahmet Paşa bu külliye'den başka aynı semtte bir de yalı yaptırmıştı.

Şemsi Paşa'nın bir divanı, manzum bir tarihi ile Vikaye şerhi, İtikadnâme ve Tercüme-i şurutı salât adlı eserleri vardır.

Şemsi Ahmet Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi ve bibliyografya daha önce yayınlanmış olan makalemizde verilmiş olduğundan, burada tekrardan kaçınılmıştır⁽³⁴⁾.

BİBLİYOGRAFYA

Arseven, Celâl Esat: Türk Sanat Tarihi, İstanbul (trs.)

Aslanapa, Oktay: Osmanlı Devrinde Kütahya Çinileri, İstanbul, 1949.

Ayvansaraylı, Hüseyin: Hadikatü'l-Cevâmi, 1.2 c., İstanbul, 1281.

Bayraktar, Nimet: Şemsi Ahmed Paşa; Hayatı ve Eserleri; İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XXXIII (1980/81), Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısından ayrı basım, İstanbul, 1982. Sahife:99-114.

Bursalı, Mehmet Tahir: Osmanlı Müellifleri, 1-3 c., İstanbul, 1333-1342.

Cevdet Paşa: Tarih, 1-12 c., İstanbul, 1309.

Danışmend, İsmail Hâmi: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 1-4 c., İstanbul, 1947-1950.

Defter-i Kütüphane-i Emir Hoca Kemankes. İstanbul (trs.)

Defter-i Kütüphane-i el-Hac Selim Ağa. İstanbul, 1310-1311.

Dener, Halit: Süleymaniye Umumi Kütüphanesi, İstanbul, 1957.

Ergun, Sadettin Nüzhet: Türk Musikisi Antolojisi I, İstanbul, 1942.

Evliya Çelebi: Seyahatname, 1-10 c., İstanbul, 1314-1938.

Gökman, Muzaffer: Bayezit Umumi Kütüphanesi, İstanbul, 1956.

Gövsâ, İbrahim Alâettin: Meşhur Adamlar, 1-4 c., İstanbul, 1933-1935.

Gövsâ, İbrahim Alâettin: Türk Meşhurları İslâm Ansiklopedisi.

Kadın Gazetesi, 1955, 1959 (sayı: 401, 541)

Konyalı, İbrahim Hakkı: Abideleri ve Kitabeleleriyle Üsküdar Tarihi, 1-2 c., İstanbul, 1976-1977.

Kömürcüyan, Eremya Çelebi-Hrand D. Andreasyan: İstanbul Tarihi, XVII. asırda İstanbul, İstanbul, 1952.

Kumbaracılar, İzzet: İstanbul Sebilleri, İstanbul, 1938.

Külliyyat-ı Hazret-i Hüdâyi.

Mehmet Süreyya: Sicill-i Osmâni, 1-4 c., İstanbul, 1308-1311.

Millî Eğitim Bakanlığı: İstanbul Kütüphaneleri, Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, İstanbul, 1943-1951.

Millî Mecmua, 1926, (c: 6, 7; No. 72, 74)

Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti, 1326 senesi risâlesi.

Nev'i-zâde Atai: Zeyli-Şakaik, İstanbul, 1268.

Şehsuvaroğlu, Haluk: Asırlar Boyunca İstanbul (Cumhuriyet Gazetesi Eki)

Şemseddin Sami: Kamusu'l-Alâm, 1-6 c., İstanbul, 1306.

Tanışik, İbrahim Hilmi: İstanbul Çeşmeleri, 1-2 c., İstanbul, 1943-1945.

Türk Ansiklopedisi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi, III. Cilt, Ankara, 1954.

(34) Nimet Bayraktar, Şemsi Ahmet Paşa; Hayatı ve Eserleri, Tarih Dergisi, Sayı XXXIII (Mart 1980/81). Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısından ayrı basım, İstanbul, 1982, sahife: 99-114.

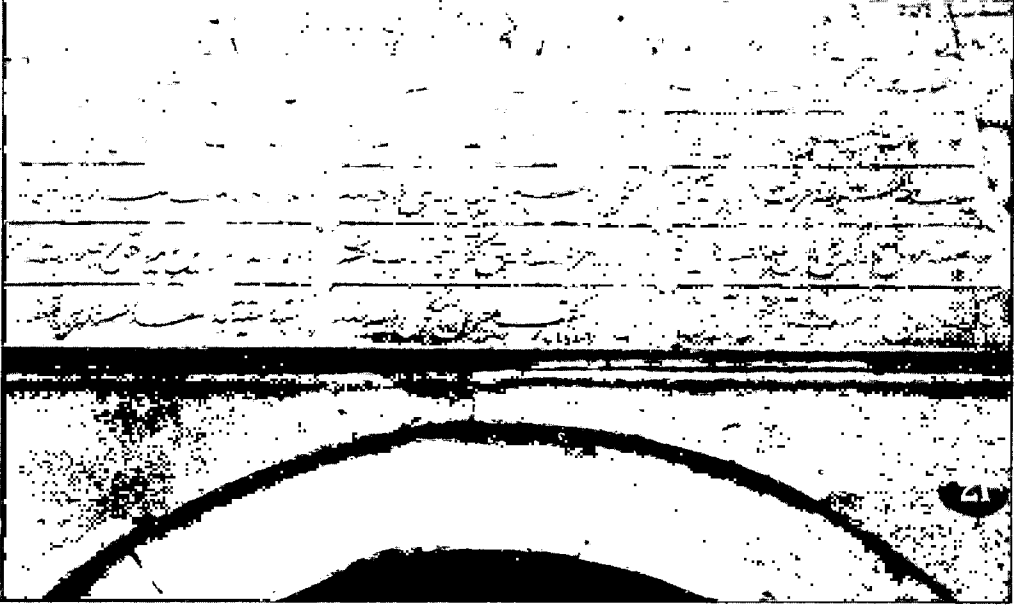

FOTO: 1
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi dış kapısı üzerindeki kitâbe

FOTO: 2
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nin girişi.

FOTO: 3
Hacı Selim Ağa'nın mezar kitâbesi.

FOTO: 4
Hacı Selim Ağa'nın zevcesi Zeyneb Hanım'ın mezar kitâbesi.

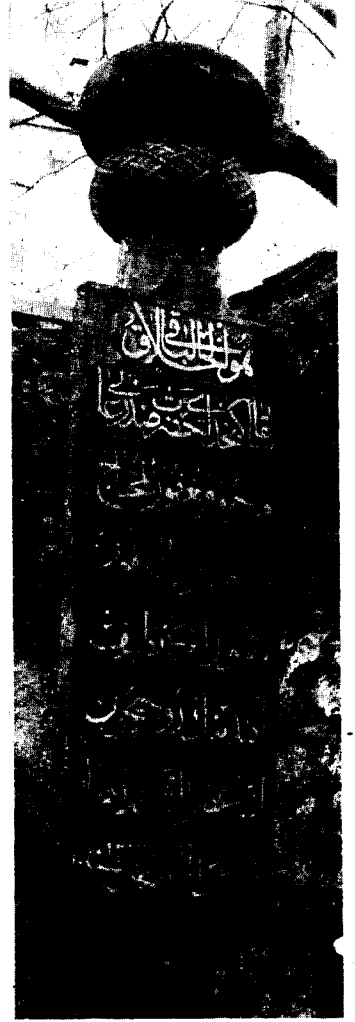

FOTO: 5
Hacı Selim Ağa'nın oğlu
Nazif Efendi'nin mezar kitabesi

FOTO: 6
Hacı Selim Ağa Mektebi ve Kütüphanesi'nin dış kapısı.

FOTO: 7
Hacı Selim Ağa Sıbyan Mektebi ve Kütüphanesi arka cepheden görünüşü.

FOTO: 8
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi.

وسلم
فأصابه
ذلك كذا
للمقا
فالفن
أكثر من
بصير
سقم في
عليها
الرجال
صلى الله
منها
بمالهم
سائرها
أمة قوماً
على ذلك
ما اعطه

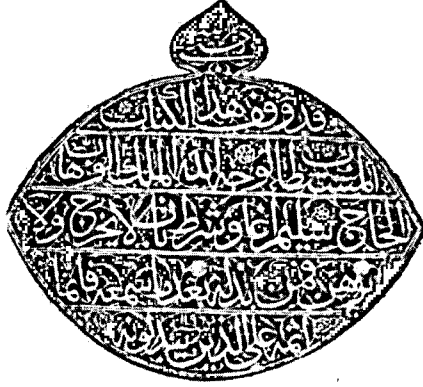

FOTO: 9
Hacı Selim Ağa'nın kitaplarındaki mühürü.

FOTO: 10
Şemsi Paşa Kütüphanesi'nin okuma salonu.

Ara Yedigari Eserleri Sizin Tasarruflarinizla Biz Yasatiyoruz

**TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASI**

Yaşatılan Geçmiş, Güvenli Gelecek.